

Egy ötfős magyar kutatócsoport az elmúlt évek során a keresztény hebraisztika eddig ismeretlen darabjainak feltárását tűzte ki célul: 17. századi héber nyelvű köszöntőversek (*carmina gratulatoria*) vizsgálatát, amelyeket a korabeli külföldi egyetemeken tanuló (peregrinus) magyar protestáns diákok egymásnak írtak. A 17. századi versek közzététele, vizsgálata, fordítása a magyar művelődéstörténet és régi magyar irodalom számára is rendkívüli jelentőséggel bír. Az irodalomtörténet elvben tudott ezekről a versekről, de évszázadokon keresztül nem történtek kutatások e téren. Kutatócsoportunk ezt a tudománytörténeti adósságot törlesztette: hazai és külföldi levéltárakban, könyvtárakban 72 héber köszöntőverset – hebraica hungaricát – talált, digitalizált, írt át, fordított le magyarra és angolra, melyekhez a www.cgh.hu honlapon immár bárki hozzáférhet. Jelen kötetben a kutatásról, a versekről, szerzőikről és a magyar peregrinációhoz való kötődésükről szóló tanulmányok olvashatók. Az írások szóbeli változatai a kutatás zárókonferenciáján, 2023. április 28-án hangzottak el az MTA Könyvtárában.

Koltai Kornélia és
Zsengellér József

szerkesztette:

HÉBER ÜDVÖZLŐVERSEK ÉS A PEREGRINÁCIÓ

שיר פשוט ומחולק

Ft

ISBN 978-963-646-027-3

9 789636 460273

L'Harmattan

STUDIA HEBRAICA HUNGARICA IX.

שיר פשוט ומחולק HÉBER ÜDVÖZLŐVERSEK ÉS A PEREGRINÁCIÓ

Szerkesztette: Koltai Kornélia és Zsengellér József

Magyar Hebraisztikai Társaság – L'Harmattan

X.
Haud vacuus patrias liquisti dotibus oras,
Non fuit Ingenii vellus inane Tui.
Nec tum peffus inops rerum, nec lingua Süadæ,
Nec fuit exiguus Religionis amor.
At nunc, quantus eò, Doctor Reverende, redibis,
Dotibus ó quantis auctior ingenii!
Divitiis Priami potiores exere gazas,
Exere mox Patrio lumina tanta solo.

JOH. HENRICUS Hofmannus, Basil. Eccl. in
Summ. Templ. Diac. Convectorio suo appofuit.

שמחה מלבב

אין נתון אלהים
לכד הרשעים;
לנצח: כי רעים
אשר לה אויבים
יש גואל אביונים;
ישוע עד עולמים
יש מועד לאלהים;
יציל מרדפים
נלחצנו מפיוור
גלחים כיו בור
אמנם שדי אשר
הוא יבא: ויבשר
הן לנונים נביא
לנחם אז לביא
זה השם יכרך:
שלאנן: בדרך
כי הן זה מלמד
גם מכל עם נכבד
הכבוד לאלהים;
אמרו מרמו עמים:

Ita Clarissimo, atq. Doctissimo D. Candidato, in honoribus iustissimis
Doctor alibus, ex corde sincero cecinit latius, & animo ag-
gratulate impulsus vota sua fecit
JOHANNES BEKES, Horváti Ungarus;

XII.
Στ' δέχρα ὦ Μοῦσῶν παῖ γλώσσας αἰ
Τέθμισεν ἔστ λαβέν, μὲν δὲ εἶο
Ω', ἐπὶ ἀθανάτης γραφῆς πῆγ' ἵχνισι
Ἡ' δὲ αὐθαρχημάτων ἐθνεα συγκρα
Νῦν ῥα ΘΕΟ' Σ πέρ πτωι σάζει χάρει
Ὅτ' ἡ πέλειαι αὐτῶ μάρτυς αἰα
Γεῖμα αἶ σὺ ἀρκῖς πῆγ' ὡν πείπυσσι
Ὅϊόν σὺ ἀρκῖς, ὅ, πῆ γέ λ' ἔ, κ
Σάμερον ἔοσι κάρην λδκαθῆς ἑ
ΘΕΙΟΛΟΓΩΝ κλύων αἰθρα
Πολλὰ παθὼν ῥα θυμῶ πῆλλας δὲ πῶ
Γ' αὐτομήνην ὁρῆεις δ' ὁλοζίασι
Πανύχιος μετ' ἰγῶ λακίσσῳ αἰθρα
Ὡς πῶν κῦδ' ὅς σὺ μετ' ἄ σῶ
Εὐχονε, ΧΡΙΣΤΕ, ΘΕΟΤ' αὐ δὲ
Ὅφρα μετ' αὐ κῦσιν αἰθρα χ
Πλέενα ἀρλεπῆς νῦ ἔχει τοξόματ
Ταῦτα δὲ μελλόντων ὡς πῶ
Βραχέων ἐπὶ πῶν εἴπερ δὲ ἔκ ἔφθιν
Ἀμυν χεῖρες αἰετ' ἡδὲ καὶ ἡ
Ad Verbum

Excipe Mularum Fili pia pafcu
Acceptare Tuum est; Exhi
Cui post emenas Divina Oracu
Hac repetita tenus post mo
Dia decus pleno nunc (pargit g
Teftis cui fidus, Praeco bo
Cuius Apostolica folæ fundam
Hinc redolens hodie gloria
Hæc est illa dies Frontem quæ
THEIOLOGI tanti quâ Tu

שיר פשוט ומחולק
Héber üdvözlőversek
és a peregrináció

Studia Hebraica Hungarica, 9

Sorozatszerkesztő: Zsengellér József

שיר פשוט ומחולק
Héber üdvözlőversek
és a peregrináció

Szerkesztette: Koltai Kornélia és Zsengellér József

Magyar Hebraisztikai Társaság – L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2023

© Tanulmányok szerzői, 2023

© Szerkesztők

© Magyar Hebraisztikai Társaság

© L'Harmattan Kiadó

ISSN 2061-1781

ISBN 978-963-646-027-3

A kiadásért felel: Gyenes Ádám és Bányai Viktória

A projekt száma: NKFI K-125486/142453

A kötet borítóján elől Horváti Békés János héber köszöntőverse Veresegyházi Tamás bázeli doktorálása alkalmából (RMK III. 2647), hátul a magyar peregrinusok domborműve az Utrechti Egyetem főépületében (Academiegebouw).

Tördelő: Kovácsné Daróczy Annamária

Nyomda:

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezető: A 17. századi magyar peregrinusok héber köszöntőversei – projektzá- ró értékelés (Zsengellér József)	5
Zsengellér József: Miért éppen a 17. század?	31
Dienes Dénes: Kényszerű változások és következmények a 17. század első felének peregrinációjában	49
Juhász Szandra: A héber nyelvű <i>carmina gratulatoria</i> szerzőinek, címzettjeinek relációi	63
Bartók István: Héber üdvözlővers-írók szerepe a 17. század irodalmi gondolkodásának alakításában	95
Koltai Kornélia: Túlzások és töréspontok – stilisztikai trendek a 17. századi héber üdvözlőversekben	105
Biró Tamás: PeregrXML és egy középkori keresztény héber korpusz. A köszöntőversek a digitális bölcsészet szemszögéből	131
Götz Andrea: What can Hebrew poems tell us about 17 th -century Hungarian peregrination? Using metadata and frequency analyses for sociopragmatic research	153

Ferenc Postma – Zsengellér József: Két eddig ismeretlen héber nyelvű köszöntővers Csedregi Péter <i>Disputatio theologica de miraculis</i> című művéhez (Franeker, 1659)	177
A kötet szerzői	209

HÉBER ÜDVÖZLŐVERSEK SZEREPE A 17. SZÁZAD IRODALMI GONDOLKODÁSÁNAK ALAKÍTÁSÁBAN

Bartók István

Az üdvözlőversek szerzői és címzettjei közül többen meghatározó szerepet játszottak a korszak irodalmi gondolkodásának formálásában. Hogyan is volt ez lehetséges? A régiség kritikátörténetében kiemelkedő jelentőségű a szövegalkotás szabályainak megfogalmazása, az úgynevezett *paeceptum*-irodalom: legnagyobb-részt retorikai, logikai és grammatikai kézikönyvek. A továbbiakban említendő szerzők életművéből elsősorban ezekre a területekre hozok példákat. A normatív összegzések mellett különös figyelmet érdemel minden olyan adat, ami a követelményrendszer ismeretére és tudatos érvényesítésére mutat, akár csak a szerzőknek saját vagy mások munkásságához fűződő elméleti igényű megállapításai.

Ami a retorikát illeti: már a kereszténység első századaiban elkezdődött a profán ékesszólástan alkalmazása az egyházi szövegekre, azok speciális szempontjaihoz igazítva, szoros összefüggésben egy-egy korszak mentalitástörténeti környezetével, teológiai, vallási irányzataival. A szakrális retorikák az egyházi irodalom legfontosabb műfajai, a prédikáció és az imádság megszerkesztésének szabályait rendszerezték. A középkori eredetű *ars praedicandi* és *ars orandi* ismeretének és alkalmazásának nyomai már a magyar irodalomtörténet legkorábbi korszakaiban felbukkannak, majd az egyre árnyaltabb elméleti megjegyzések után a 17. században jelentek meg először önálló, magyar szerkesztésű prédikáció- és imádságelméleti művek, mégpedig éppen a héber üdvözlőversekkel kapcsolatban említhető szerzők munkásságában.

Kritikátörténeti szempontból kiemelkedő Medgyesi Pál és Martonfalvi Tóth György tevékenysége. Szilágyi Tönkö Márton ugyan csak közvetve kapcsolódik a hebraisztikához – összeállította Martonfalvi peregrinus diákjainak katalógusát, amelyben a héber versszerző Balkányi Györgyről megjegyzi: „Meg-hólt német

Országban”¹ –, de kritikátörténeti érdemei elvitathatatlanok. Martonfalvi munkássága a logikai irodalomban is meghatározó. Jászberényi Pálnak nyelvészeti munkássága jelentős, hiszen a korszak nyelvi kultúrájának megismeréséhez elkerülhetetlen a grammatikai irodalom ismerete.²

Medgyesi Pált az egyház- és mentalitástörténet a puritanizmus legfontosabb magyarországi képviselőjeként tartja számon.³ Ez azért hangsúlyozandó, mert a puritánus eszmék alapvetően meghatározzák nemcsak Medgyesi, hanem Martonfalvi és Szilágyi egyházi retorikáit is. A puritánus elvek legnagyobb hatású, Európa-szerte elterjedt, számos nyelvre lefordított összefoglalása Lewis Bayly munkája (*The Practice of Piety*, első ismert kiadása a második, London, 1603). Magyarra Medgyesi Pál fordította 1636-ban. Medgyesi életében 5 kiadást ért meg.⁴

A puritánus eszmerendszer lényeges követelménye az Istennek tetsző, az üdvösséghez elvezető életmód, azaz a *pietas*, a kegyesség megvalósítása a mindennapokban. Ehhez kell igazodnia a prédikátornak: egy-egy szentírási szakasz magyarázata során legfontosabb feladata, hogy a kegyes életmódot segítse elő a hívek számára, azaz meg kell mutatnia, hogy a hallottakból következő tudnivalókat hogyan hasznosíthatják viselkedésükben, tetteikben. A középkori *ars praedicandi* és az azok nyomán készült prédikációk központi eleme a *Doctrina*. A magyar prédikációkban is sokszor kiemelten megjelenik mint Tanulság, akár belső alcímként, akár a margón. A protestáns prédikációelméletekben, amelyeket már *ars concionandi*-nak hívnak, különösen a puritánus alapokon állókban, még fontosabb a tanulság alkalmazása, az *Usus*, azaz a Haszon. Említett hazai szerzőinknél számos példát láthatunk a különféle hasznok külföldi – angol, holland, német – minták alapján kidolgozott rendszerére. Ezeket kapcsolja még szorosabban a

¹ Zsengellér 2021: 149.

² A felsorolt szerzők kritikátörténeti érdekű munkásságáról részletesen: Bartók 1998.

³ Az előző jegyzetben hivatkozottnál újabb irodalom Medgyesi Pálról és a puritanizmusról: Petrőczy 2006; Oláh 2007; Fazakas és Győri (szerk.) 2008; Kecskeméti 2009.

⁴ Medgyesi Pál, *Praxis Pietatis, az az: Kegyeség-Gyakorlás* (Debrecen: 1636) RMNY 1639; (Lőcse: 1638) RMNY 1735; (Bártfa: 1640) RMNY 1817; (Lőcse: 1641) RMNY 1895; (Várad: 1643) RMNY 2042.

gyakorlathoz az *Applicatio*, a Rászabás, azaz a hasznok elevenné tétele, sokszor az adott gyülekezet időszerű helyzetére alkalmazva.

A 17. század magyarországi irodalmi gondolkodását meghatározó eszmeáramlatok közül feltétlenül megemlítendő a rámizmus. Pierre de la Ramée (Ramus) új-rarendszerezte a humán tudományokat, részben a skolasztika arisztotelizmusával szembefordulva, ami a protestáns világban óriási visszhangra talált.⁵ A puritánus szellemű munkákra a tudnivalók feldolgozásának módszere, a dichotóm felosztás mellett hatott az utilitárius szemlélet is, mely szerint az egyes szakterületek ismeretanyagának kifejtése nem lehet öncélú elméleti konstrukció, hanem a gyakorlati alkalmazást, a hasznosságot kell elősegítenie.

Medgyesi Pál imádság- és prédikációelmélete az első magyar egyházi retorika.⁶ Kétnyelvű: az egyes fejezetek latinul, majd magyarul követik egymást. Ez a magyar elméleti szaknyelv tanulmányozása miatt rendkívül fontos, hiszen pontosan megfigyelhető, milyen magyar szakkifejezések adják vissza a latin vagy görög terminusokat. Néhány példa:

<i>periodos</i>	kerület
<i>axioma</i>	tellyes értelmű mondat
<i>tropus et figura</i>	tulajdonságtalan szólás
<i>ironia</i>	ingerlő mód
<i>analysis</i>	űzés-fűzés

Az első két fejezet az imádság, majd három táblázatos összefoglalás és a kapcsolódó „Regulák” a prédikáció elkészítésének szabályait tárgyalják. Az első és a harmadik táblázat a műveltebb közönségnek szánt, igényesebben kidolgozott prédikáció rövidebb és hosszabb változatát ismerteti, míg a második az egyszerűbb hallgatóság megnyerésére alkalmas beszédminta.

⁵ Hotson/Zászkaliczky (ford.) 2009: 122–123.; Kecskeméti 2018; Kecskeméti 2019.

⁶ Medgyesi Pál, *Doce nos orare, quin et praedicare* [...] (Bártfa: 1650) RMNY 2310.

Az egyes szerkezeti elemek elrendezése, a *dispositio* adja meg a prédikáció gondolatmenetét, középpontban a hasznokkal. Medgyesi a puritánusok egyik fő példaképe, az Angliából Németalföldre települt teológus, William Ames (Amesius) nyomán két fő csoportról, elméleti és gyakorlati haszonról beszél: „a Haszon vagy az Értelmet nézi, vagy az Életet”.⁷ Ebből a megfogalmazásból kitűnik, hogy az első elméletibb jellegénél fogva inkább a Tanulssággal rokon, míg a második befolyásolhatja közvetlenebbül a mindennapi életet, magatartásformákat, viselkedést. Az „életet néző” hasznok között szerepel a

<i>Reprehensio</i>	Meg-feddő Haszon
<i>Repressio</i>	Le-verő Haszon
<i>Correctio</i>	Meg-jobbító Haszon

Az első kettő az elkövethető hibákat kárhoztatja és elkerülésükre buzdít, míg a harmadik a követendő utat jelöli ki.

Martonfalvi Tóth György⁸ és tanítványa, Szilágyi Tönkö Márton⁹ latin nyelvű kézikönyveket írtak, de a latin szövegbe számos magyar szakkifejezést, példát illesztettek. Ezzel egyértelművé tették az idegen terminusok magyar megfeleltetését, ugyancsak jelentős adalékokkal járulva a magyar elméleti szaknyelv megteremtéséhez. Medgyesinél szorosabban ragaszkodtak Amesius rendszeréhez, bár kettejük között is figyelhetők meg eltérések.

Martonfalvi prédikációelméleti munkájának címében is utal mintájára.¹⁰ A prédikációírás tudnivalóinak önálló kötetben megjelent rendszerezése mellett egy nagyobb munka részeként magyarul is olvasható mindezek rövidebb összefoglalása. Amesius terjedelmes teológiai kompendiumát (*Medulla Theologiae*, Amsz-

⁷ Medgyesi, *Doce nos...*, K3v.

⁸ Nagy 2000; Baráth 2000.

⁹ Tóth 1977.

¹⁰ Georgius Martonfalvi, *Ars concionandi Amesiana* [...] (Debrecen: 1666) RMNY 3275.

terdam, 1628) Martonfalvi latinul két vaskos kötetben magyarázta végig,¹¹ majd magyarul is átdolgozta. Ez utóbbi lényegében fordításnak tekinthető. Az első könyv 35. fejezete foglalkozik a prédikációval.¹²

Martonfalvi Tóth György igen nagy mértékben hozzájárult a ráamista eszme-rendszer magyarországi elterjesztéséhez. Ramus és követői szerint a tudás megszerzésének legáltalánosabb módszertani útmutatója a logika. Martonfalvi latin nyelvű logikai összefoglalóiban igen részletesen, lapok százain fejt ki a mester tanait.¹³ Kapcsolódva a kor európai vitáihoz, sorra cáfolja a ráamizmusnak ellentmondó nézeteket. Munkáinak különös jelentősége, hogy – akárcsak az egyházi retorikában – a latin szövegbe beilleszti az idegen terminusoknak megfelelő magyar szakkifejezéseket.

Szilágyi Tönkö Márton Medgyesihez hasonlóan egy kötetben rendszerezi az imádság és a prédikáció tudnivalóit.¹⁴ A munka részben Martonfalvi *Ars Concionandi Amesianae*jának sok példával, kitérővel, bőbeszédűbben előadott kifejtése, de Szilágyi több olyan területre is kitér, amivel tanára nem foglalkozott. Mindkettőjüknél megjelenik a hasznok amesiusi két fő csoportja, az elméleti és a gyakorlati:

Informatio

Tanító Haszon

Institutio

Oktató vagy Igazgató Haszon

Rendkívül fontosnak tartják a kétféle haszon megkülönböztetését. Az előbbi ugyanis azt tárgyalja, hogy van-e valami vagy nincs, míg az utóbbi azt mutatja meg, hogy meg kell-e tennünk valamit vagy nem. Az *Informatio* a hit, az igazság,

¹¹ Georgius Martonfalvi, *Exegesis libri primi Medullae Amesianae* (Debrecen: 1670) RMNY 3632; *Exegesis libri secundi Medullae Amesianae* (Debrecen: 1675) RMK II. 1354.

¹² Martonfalvi György, *Tanító és Cáfoló Theológiája* [...] (Debrecen: 1679) RMK I. 1231.

¹³ Georgius Martonfalvi, *Petri Rami dialecticae libri duo* (Utrecht: 1658) RMK III. 2021; (Debrecen, 1664) RMNY 3146; *Examen Logicum undecim decadibus absolutum* (Debrecen: 1664) RMNY 3145.

¹⁴ Martinus sylvanus [Szilágyi], *Biga pastoralis* [...] (Debrecen: 1684) RMK I. 1536.

a megítélés elméleti kérdéseit érinti, az *Institutio* pedig gyakorlati tennivalóinkra figyelmeztet.¹⁵

Szilágyi is helyteleníti, hogy a gyakorlatban sokan összekeverik a kettőt. A Tanulásból következő egy bizonyos Haszon vagy oktat vagy tanít, de egyszerre a kettőt semmiképpen sem:

Minus convenienter igitur a multis Institutorius cum Informatorio confunditur (taliter loqui amantibus: oktat s' tanít ez a tanuság).¹⁶

Az idézett szerzőknek a magyar elméleti szaknyelv megteremtését célzó kísérletei rendkívül jelentősek. Ennek többen is igyekeztek érvényt szerezni munkásságukban, és voltak, akik szükségességét elméletben is megfogalmazták. Apafi Mihály Vendelinus-fordításának előszavában írja:

A' Philosophiai, kiváltképpen penig, Metaphysicai és Logikai terminusokat, noha nem könnyen; mindazonáltal Anyai nyelven igyekeztünk ki-rajzolni: mellyek, talám egy-előszér némellyeknek darabosoknak fognak látczani, de hosszabb hozzájuk való szokással, idővel meg-fognak lágyulni. És ha ennek előtte a' Magyar fordítók azt cselekedték volna gyakrabban; mostan nem csak azoknak, hanem a' Philosophusoknak és Theologusoknak meg-értésekben és fordításában-is boldogabbak volnánk.¹⁷

Így annál szomorúbb, hogy a 17. század második felének próbálkozásai feledésbe merültek és sokáig folytatás nélkül maradtak. Pedig a latin és magyar terminusok következetes, párhuzamos feltüntetése talán elvezethetett volna a közérthető ma-

¹⁵ „Informatio versatur circa fide, veritatem, iudicium sequentem. [...] Institutio versatur circa observantiam, seu praxin vitae.” Martonfalvi, *Ars concionandi...*, Regula X.

¹⁶ Szilágyi, *Biga...*, 64.

¹⁷ Apafi Mihály ford., [...] *Vendelinusnak, a' Keresztyén Isteni Tudományról írott két könyvei* [...] (Gyulafehérvár: 1673) RMK I. 1161, A' Keresztyén Olvasóhoz Elöl Járó Beszéd.

gyar tudományos próza létrejöttéhez, majd önállósulásához. Erre azonban még sokáig kellett várni.

A latin szövegbe illesztett magyar idézetek nemcsak a terminológia alakulását illetően, hanem más összefüggésben is hasznosak a kritikátörténet számára. Felvillantják a kor anyanyelvű prédikációinak olyan sajátosságait, amelyeket források híján más adatokból nem ismerhetünk. Szilágyi például arra is figyelmeztet, hogy az igehirdetőnek meg kell őriznie tekintélyét. A *gravitas* követelményéről szólva említi, hogy a köznapi, esetleg szellemesnek szánt fordulatok veszélyeztethetik az alkalom komolyságát:

Facessant isti et facetiae, quae risum excitarent (quales sunt: övék légyen tudományok, tudniillik az ellenkező feleké, nem adnék egy batkát rajta, et c.).¹⁸

Jászberényi Pál Angliában tett közzé párhuzamos latin–angol nyelvkönyveket 1663-tól.¹⁹ Az *Institutio Grammaticarum*²⁰ latin nyelvtan latin magyarázatokkal, párhuzamos latin–angol paradigmásorokkal. Jászberényi mintegy bevezetőül szánta az angliai iskolák számára kötelezően elrendelt *Grammatica Lilianá*hoz, annak könnyebb megértését elősegítendő.

Következő munkája, amelyet magyarul *Új szövétnek*ként emlegetnek, először angol címlappal jelent meg.²¹ A második, bővített kiadásban latin címlap előzi meg az angolt. Összesen négy londoni edícióról tudnak a bibliográfiák.²² Ebből következtethetünk gyakori használatára. Tekintettel arra, hogy az iskolai tan-

¹⁸ Szilágyi, *Biga*..., 187.

¹⁹ Pedagógiai munkásságáról részletesebben: Dukkon 1997.

²⁰ Paulus P. Jászberényi, *Institutionum Grammaticarum Pars Prima et Pars Secunda. Exhibens Paradigmata Declinationum, Comparationum & Conjugationum* (London: 1663) RMK III. 2210; (London: 1666) – az RMK-ban nem szerepel; (London: 1667) RMK III. 2392; (London: 1669) RMK III. 2495.

²¹ Paul P. Jászberényi, *A New Torch to the Latine Tongue* (London: 1664) RMK III. 2252.

²² Paulus P. Jászberényi, *Fax nova Linguae Latinae [...] A New Torch to the Latine Tongue* (London: 1666) RMK III. 2353; (London: 1667) – az RMK-ban nem szerepel; (London: 1670) RMK III. 2530.

könyvek nem mindig maradtak meg, elképzelhetők további, elveszett kiadások is. A könyv első fele angol–latin szótárnak tekinthető. A *vocabularium*ot az *idiotismus*ok rendszerezése követi. Szófajonként betűrendben következnek az egyes szavakkal alkotható szókapcsolatok, példákkal az olyan szövegösszefüggésekre, amelyekben az adott konstrukciót használni lehet. A latin példák mellett mindeütt ott állnak angol megfelelőik.

Jászberényi tisztázza, hogy munkája nemcsak latin grammatika, hanem egyben angol nyelvkönyv is. Leszögezi: amellet, hogy az angolok megtanulhatnak belőle latinul, az idegenek a latin mellett az angolt is elsajátíthatják.²³

A szerzői önreflexiók vizsgálatában különös figyelmet érdemel a nemzeti öntudat megfogalmazása. Az említett művek címlapján is szerepel, hogy szerzőjük „Transylvanus-Hungarus”. Az *Új szövétnék* előszavában Jászberényi hangsúlyozza: amiért messze földről érkezett, nem szükségszerű, hogy járatlan legyen a tudományokban.²⁴

Összefoglalásként remélhetjük: habár az említett szerzők kritikátörténeti érdekű munkássága alighanem nehezen lenne kapcsolható a héber üdvözlőversekhez, retorikai, logikai és grammatikai műveiknek rövid ismertetése és jelentőségük kiemelése – az *usus informatorius* jegyében – talán hasznosan egészítheti ki a személyükhöz fűződő tudnivalókat.

²³ „Bein very useful for Gentlemen, Lawyers, and young Clerks, and all others: either for Englishmen that desire to better their Knowledge in the Latine Tongue, or for Strangers to learn and speak english.” *New Torch...*, címlap. „Viris Generosis, Jurisconsultis, Scribis: omnibus denique Latinae juxta et Anglicanae linguae studiosis, Anglis puta et Peregrinis, ad uberiores utriusque linguae cognitionem contententibus, perquam utilis et necessaria.” Jászberényi, *Fax nova...*, címlap.

²⁴ „[...] ne quis sublime doctus eo haec spernat, quod ab homine extraneo vel minus literato veniant.” Jászberényi, *Fax nova...*, Praefatio. „Worthy Englishmen, You may wonder that I being but a Stranger among you, should set upon such a work as this: both in respect of your selves, to whom it more properly belonged: as also in respect of my self, who might be accounted unable to perform it.” Jászberényi, *New Torch...*, To the Reader.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Baráth 2000 Baráth Béla Levente, *Martonfalvi György (1635—1681) munkásságának jelentősége a Debreceni Református Kollégium és a magyar peregrináció történetében*, Debrecen: D. Dr. Harsányi András Alapítvány, 2000.
- Bartók 1998 Bartók István, „*Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk*”: *Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között* (Irodalomtudomány és kritika), Budapest: Akadémiai Kiadó – Universitas Kiadó, 1998.
- Dukkon 1997 Dukkon Ágnes, „Comenius módszerének tükröződése Jászberényi Pál latin–angol nyelvkönyvében”, *Magyar Könyvszemle* 113 (1997) 76–82.
- Fazakas és Győri (szerk.) 2008 Fazakas Gergely és Győri L. János (szerk.), *Medgyesi Pál redivivus: Tanulmányok a 17. századi puritanizmusról*, Debrecen: Debreceni Egyetem – Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, 2008.
- Hotson/Zászkaliczky (ford.) 2009 Howard Hotson / Zászkaliczky Márton (ford.), „Ramizmus: egy irodalmi és pedagógiai mozgalom technológiai, vallási, politikai és társadalmi dimenziói”, *Helikon* 55 (2009) 116–141.
- Kecskeméti 2009 Kecskeméti Gábor, „Medgyesi Pál prédikációelméletének forrásai”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 123 (2009) 158–169.
- Kecskeméti 2018 Kecskeméti Gábor, „A nyugat-európai akadémiai tanulmányok és a magyarországi ráimizmus”, *Gerundium* 9/3 (2018) 25–50.
- Kecskeméti 2019 Kecskeméti Gábor, „A ráimizmus Magyarországon és Erdélyben”, *Gerundium* 10/3–4 (2019) 65–83.
- Nagy 2000 Nagy Árpád, „Martonfalvi Tóth György”, *Honismeret* 28/2 (2000) 87–90.

- Oláh 2007 Oláh Szabolcs, „»Az egészséges beszédnek példáját megtartsd«: A kegyességgyakorlás nyelve (Medgyesi Pál: *Praxis pietatis* és *Doce nos orare*)”, *Studia Litteraria* 45 (2007) 163–189.
- Petrőczy 2006 Petrőczy Éva, *Puritánia: Tanulmányok a magyar és angol puritanizmus irodalmáról* (Historia Litteraria 20), Budapest: Universitas Kiadó, 2006.
- Tóth 1977 Tóth Béla, „Weszprémi István első életrajzi munkája: Szilágyi (Sylvanus) Tönkö Márton élete”, *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve* 4 (1977) 161–168.
- Zsengellér 2021 Zsengellér József, „Franeckeri héber *carmina gratulatoria* Martonfalvi György és diákjainak tollából”, *Református Szemle* 114/2 (2021) 125–158.